

François-Xavier Dillmann: *Les magiciens dans l'Islande ancienne. Études sur la représentation de la magie islandaise et de ses agents dans les sources littéraires norroises.* Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 92. Uppsala 2006: Swedish Science Press. ISBN 91-85352-63-2, ib. XXI, 779 s.

Recenserad av Björn Hagström

I Islands sagor är magin inte mystisk Magi och magiker på Island under sagatiden

Inom den medeltida västerländska litteraturen intar den isländska en särställning. Med början under elvahundralet bedrevs på Island en förvånansvärt mångsidig och omfattande litterär verksamhet. Förutom genealogiska uppteckningar producerades översättningar från latin av religiösa skrifter, avhandlingar om matematik och astronomi m.m. samt framför allt vad som innebar uppkomsten av en helt ny litteraturgenre, den s.k. isländska sagan eller släktsagan, ett ovärderligt, unikt bidrag till världslitteraturen.

Händelserna i dessa berättelser – eller sagor med en västnordisk term – utspelades huvudsakligen under en hundraårsperiod närmast efter alltingets inrättande år 930 ("sagatiden") men nedtecknades inte förrän främst under tolvhundralet. De bygger framför allt på muntliga traditioner, minnesstoff som förts vidare från generation till generation. Ett stöd för minnet att bevara kunskap om förfäder och släktförhållanden hade man i de genealogiska uppteckningarna. Dessa fick också en rent juridisk betydelse, eftersom släktregistren blev oumbärliga i frågor om arvsrätt, mansbot m.m.

Den viktigaste källan till det forna Islands personhistoria är *Landnámabók*, boken om "landtagandet", kolonisationen från huvudsakligen Västnorge av den stora, dittills obebodda ön i Nordatlanten. I *Landnámabók*, som torde ha utarbetats cirka 1130, redogörs för omkring 400 landnamsmän, var de bosatte sig och för deras efterkommande. I de två bevarade medeltida handskrifterna nämns mer än 3500 personer. Det samlade persongalleriet i *Íslendingasögur* är närmast oöverskådligt.

Forskningen i de isländska sagorna har länge varit livlig och mångsidig. De principiellt viktigaste problemen har rört dels berättelsernas historiska trovärdighet, dels – och främst – förhållandet mellan den muntliga traditionen och nedtecknandet. Är sagorna i huvudsak litterära verk, skapade av anonyma författare på grundval av muntligt traderat stoff, eller har de redan på det muntliga stadiet fått så fast form, att

nedtecknandet endast inneburit överföring till skrift av färdiga berättelser? Båda teorierna – bokprosateorin och friprosateorin – har haft sina förespråkare, och lärda du eller har under lång tid utkämpats mellan de båda synsättens förespråkare. Numera uppfattas sagorna allmänt som främst litterära verk, där det traderade stoffet har behandlats mer eller mindre fritt av de anonyma författarna.

Ett av de senaste bidragen inom sagaforskningen är en mäktig monografi av fransmannen François-Xavier Dillmann, *Les magiciens dans l'Islande ancienne. Études sur la représentation de la magie islandaise et de ses agents dans les sources littéraires norroises*. (779s. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur 2006.) Dillmann inledde sin forskarkarriär i Uppsala 1971, fortsatte i Göttingen, München, Reykjavik och Köpenhamn och återvände inte till Frankrike förrän 1986, där han disputerade vid universitetet i Caen (*doctorat d'État ès lettres*) på en avhandling om just magi och magiker i den fornisländska litteraturen. I den monografi som här recenseras har professor Dillmann inarbetat all den litteratur som utkommit i ämnet sedan 1985. Prov på grundlig lärdom inom den fornisländska litteraturen har Dillmann tidigare visat bl.a. genom högt skattade översättningar av Snorre Sturlassons Edda (*L'Edda. Récits de mythologie nordique*. Gallimard 1991) och den första delen av Heimskringla (*Histoire des rois de Norvège, première partie*. Gallimard 2000). Dessa översättningar, grundade på ingående textkritiska studier, torde vara de utförligast och noggrannast kommenterade utgåvorna av dessa verk som publicerats.

Dillmanns monografi över magi och magiker i det forntida Island behandlar ett ämnesområde, som många forskare har fascinerats av och där skilda uppfattningar har framförts rörande de föreställningar som förknippas med olika former av magi, såsom sejd, hamskifte, divination (d.v.s. spådomskonst, förmågan att förutse kommande händelser) etc. En samlad framställning av magi och magiker i den fornisländska litteraturen har emellertid hittills saknats. Dillmann avser med sitt arbete att fullständigt behandla såväl magin som dess utövare under en viss tidsperiod i det forntida Island och i en avgränsad litteraturgenre. Materialet för undersökningen är de omkring fyrtio släktsagorna (*Íslendingasögur*), ett femtiotal kortare berättelser (*þættir*) samt *Landnámabók*.

I den förra delen av monografien behandlas magin. I fem kapitel redogörs först för *La divination*; vidare för *La magie, les armes et le combat* (här avhandlas magiska förfaranden med berömda svärd och sköldar, med hjälp av magi skyddande av rustningar och kläder, genom magi förlöande av svärdsklingor); *La magie, le corps et l'esprit* (magi i välgörande syfte, bl.a. som läkekonst; magi i syfte att skada, genom påverkan av en persons själsförmögenheter såsom rubbande av viljeförmåga, förnuft eller minne, vållande av synvillor och djup sömn genom hypnos); *La magie et les éléments*

(här ges en översikt av fall av genom magi framkallat mörker och dimma, storm och ändrad vindriktning, snö- och jordskred.) I ett trettio sidor långt avslutande kapitel i den förra delen av monografin, *Les circonstances, le déroulement et les auxiliaires des actes magiques*, redogörs först för tid och plats för utövande av magi. Det har varit en spridd uppfattning att magiska handlingar företrädesvis ägde rum under natten. Dillmanns genomgång av källorna visar att så inte har varit fallet. Mot totalt fem episoder med nattlig magi står ett trettiotal där magikern utövat sin konst under dygnets ljusa timmar. Rörande de yttre omständigheterna kring magin konstaterar Dillmann att sagaförfattarna inte betraktar denna som ett fenomen eller en handling som krävt en speciell, mystisk omgivning. Endast vid sejd krävdes omständliga förberedelser. I tre texter nämns uppbyggandet av en ställning eller plattform, en *seiðhjallr*, tydligen av imponerande dimensioner. På denna upphöjda ställning tog magikern plats för att recitera besvärjelser eller lyssna till en speciell sång (*varðlok(k)ur*) som skulle ge inspiration till spådomen. Utövandet av sejd, som markant har skilt sig från andra former av magi, synes ha varit förbehållet ett fåtal kvinnlig magiker.

Huvudsyftet med Dillmanns monografi är en presentation av magins utövare, *les magiciens*. I bokens senare del nämns alla de personer i de valda texterna som någon gång utfört magiska handlingar eller tillskrivits övernaturlig förmåga. Framställningen börjar med några teoretiska överväganden. Dillmann framhåller, att varje historiskt, antropologiskt eller sociologiskt studium av det forntida Island stöter på en mängd svårigheter, stundom oöverstigliga, beroende på de tillgängliga källornas natur. Nedskrivningen på pergament gjordes lång tid efter de händelser som skildras. Litterära och ideologiska influenser kan ha inverkat under avskrivningsprocessen. Dessutom visar *Íslendingasögur* och *Landnámabók* som regel föga intresse för berättelsernas bipersoner. Endast undantagsvis framträder en magiker i helfigur, såsom Egill Skallagrímsson och Þorleifr jarlaskáld. Vanligen nämns en persons övernaturliga förmåga endast i förbigående, t. ex. *hann var margkunnigr* eller *hon var mjök fjölkunnig*. Kunskap om magikerns person såsom dennas ålder, karaktär, familjeförhållanden, sociala status etc. kan inte nås annat än på indirekt väg genom ett minutiöst studium av de texter i vilka magikern uppträder. Här har Dillmanns forskningar, utförligt redovisade i den 440 sidor omfattande senare delen av monografin, givit en mångsidig och nyanserad bild av magins utövare som det hittills inte funnits någon motsvarighet till. I sexton kapitel, fördelade på tre huvudavdelningar, redovisar Dillmann de uppgifter som kan utvinnas om magikernas personliga egenskaper, deras utövande av sin övernaturliga förmåga, deras sociala och juridiska förhållanden m.m. En förteckning över magikerna i de granskade texterna omfattar trettioåtta kvinnor och trettio två män, d.v.s. en nära nog jämn fördelning mellan könen, ett förhållande

som rubbar en uppfattning man möter i åtskilliga verk, nämligen att magi företrädesvis utövades av kvinnor. (Så bl.a. Klaus Düwel: "Zauber auszuüben galt als ein Geschäft der Frauen".) Ett slags magi synes dock vara förbehållet män, nämligen manipulering av berömda svärd (såsom Sköfnungr och Hvítungr). Å andra sidan visar undersökningen att den divinatoriska sejden enbart utövades av kvinnor.

Ett av de intressantaste kapitlen i den senare delen av monografin är *La question du "chamanisme"*. Den typ av magi som inom den religionshistoriska och etnografiska forskningen förknippas med fenomenet schamanism företer vissa likheter med sejden i de fornisländska källorna. Problemet har dryftats av en rad forskare, bl.a. Dag Strömbäck, Åke Ohlmarks, Mircea Eliade, Georges Dumézil och Peter Buchholz. Frågan är om sejden är en form av schamanism, d.v.s. befinner sig den sejdande i ett tillstånd av extas, varvid dennas själ lämnar den i dvala vilande kroppen för att återvända dit vid seansens slut? Med ett utförligt referat och ingående analys av den berömda skildringen ("ein Glanzstück isländischer Erzählungskunst" (Rudolf Meissner) i Erik den rödes saga av den episod, där Þorbjörg lítilvölva utövar sejd i bonden Þorkells gård, visar Dillmann, att den sejdande under hela akten är vaken och uppmärksam samt kommunicerar med de vid sejden närvarande. Denna text, som är den utförligaste skildringen av sejd, behandlas också i Dag Strömbäcks viktiga doktorsavhandling 1935. (Sejd. Textstudier i nordisk religionshistoria). Med utgångspunkt i Strömbäcks arbete går Dillmann igenom de viktigaste bidragen till diskussionen om förhållandet sejd – schamanism. En vanlig uppfattning är att sejd är "den nordiska formen av shamanism" (Åke V. Ström). Mot denna åsikt står Dillmanns övertygande, ytterst grundligt motiverade uppfattning, att sejden är en fornskandinavisk divinatorisk ritual som inte skall uppfattas som schamanism.

I ett kapitel med rubriken *L'âme, les métamorphoses et l'extase* behandlas bl.a. personlighetsförvandlingar. Hos vissa magiker kunde själen ikläda sig en annan gestalt än den mänskliga, s.k. hamskifte. Ett intressant exempel som Dillmann refererar är en episod ur Kormaks saga. Magiker uppges ofta ha skarp, lysande blick. De kunde med blotta blicken förslöa en svärdsklunga, bryta upp ett lås, rubba en persons själsförmögenheter. En sådan magiker var Þorveig, som förtrollade Kormakr så att han inte kunde få sin älskade Steingerðr. Under en sjöfärd fick Kormakr och hans bror se en *hrossvalr* komma upp nära båten. Kormakr kastade ett spjut mot djuret och detta sjönk. Männens tyckte sig ha känt igen Þorveigs ögon i hrossvalens. Om Þorveig spordes sedan att hon blivit sjuk och dött. Hon hade uppenbarligen iklätt sig hrossvalens skepnad och därmed lidit dennas skada.

Men vad för slags djur var hrossvalen? Dillmann har gått igenom lexika samt översättningar av Kormaks saga. Han konstaterar att såväl Cleasby & Vigfússon's is-

ländsk-engelska ordbok som de flesta översättningar uppger betydelsen "valross". Dillmanns undersökning visar att *hrossvalr* är ett fabeldjur. Avgörande bevis är de illustrationer ur Jón Guðmundssons *Um Íslands aðskiljanlegar náttúru* som återges i monografin av *rauðkembingr* (en sorts val), *hrossvalr* och *rostungr* (valross). I källorna uppges att hrossvalen hade mycket stora ögon, och den som genom hamskifte hade tagit hrossvalens gestalt behöll sin skarpa blick i den nya skepnaden.

I en *conclusion* sammanfattar Dillmann det väsentligaste som undersökningen har resulterat i. På Island var magin i förkristen tid varken knuten till samhällsställning, ålder, kön eller förmögenhetsklass. De magiker vi känner genom *Landnámabók* och *Íslendingasögur* finner man såväl bland gamla som medelålders och barn, i samhällets toppskikt och bland tjänare. Några magiker var välbeställda bönder, andra var medellösa. De skilde sig inte från den övriga befolkningen vare sig i fråga om äktenkaplig status eller levnadsvanor. I ett avseende utmärkte de sig dock; de besatt kunskaper utöver det vanliga, till den grad att den norröna terminologin för magiska förhållanden till stor del innefattar ord med betydelsen "kunna" och "veta". Ofta dominerade magikerna sin omgivning genom sitt lysande intellekt, och de beskrivs som energiska och beslutsamma.

De upplysningar som *Íslendingasögur* och *Landnámabók* tillhandahåller under landets äldsta tidsperiod samt det begränsade inflytande som kristna föreställningar – trots kyrkans radikala fientlighet mot magin – utövade på berättelserna i den undersökta textkorporus leder enligt Dillmann till frågan om sagornas ursprung. Han anser att allt talar för att den muntliga traditionen haft en avgörande roll.

Dillmanns monografi om magi och magiker avslutas med en synnerligen utförlig bibliografisk avdelning. Denna omfattar inte mindre än 155 sidor. De norröna litterära källor som anförs, d.v.s. handskrifter och utgåvor, räknar 425 nummer; bibliografin i inskränkt bemärkelse sträcker sig över 75 sidor och torde uppta praktiskt taget alla vetenskapliga arbeten av någon betydelse som publicerats inom forskningsområdet. Därtill kommer namnregister och ordregister.

Professor Dillmanns avhandling om magi och magiker är ett utomordentligt viktigt bidrag till forskningen inom den fornisländska litteraturen. Monografin ger också värdefulla rent filologiska upplysningar genom utförliga redogörelser för magins terminologi. Framställningen vittnar om imponerande lärdom. Resultaten är genomgående minutiöst underbyggda genom sakliga och språkliga analyser, som på många punkter justerar eller vederlägger tidigare uppfattningar.

Björn Hagström (f. 1921, †2010), fil dr, docent. Huvudredaktör vid Den Arnamagnaeanske Kommissions Ordbog over det norrøne Prosasprog vid Köpenhamns universitet 1978 – 1986.
